

Helyi „értékes” nyelvváltozatok,
„tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések,
„agresszív” rövidítések,
„kevercs” nyelv és társaik

Válogatás a nyelvművelői csacskaságok gazdag tárházából*
(II. rész)

ISTVÁN LANSTYÁK
“TOMMY-ROT” IN LANGUAGE CULTIVATION LITERATURE (II. PART)

800:809.451.1
800.852
800.6

Codification. Contact linguistics. Historical linguistics. Language cultivation. Language myths. Loanwords. Rhetoric. Sociolinguistics. Stigmatization. Structuralism.

De térjünk vissza a vizsgált anyaghoz, abban is bőségesen találunk példát a nyelvművelés hivatalosan vallott elvei, illetve útmutatásai és a gyakorlat közötti ellentmondásra! Így például az ún. *nyelvtisztaság* szempontja a hivatalos álláspont szerint nem szolgálhatja a nyelvhelyességi döntések alapjául: ezek elsősorban a nyelvszokáson (társadalmi elfogadottságon), másodsorban pedig a megítélt nyelvi eszközök adekvátságán (funkcionális elfogadhatóságán), harmadrészt pedig a rendszerűségükön (nyelvi, nyelvrendszerbeli elfogadhatóság) kellene alapuljanak. Egy idegen szót vagy idegen mintára keletkezett szerkezetet tehát nem volna szabad csak azért elutasítani, mert idegen eredetű. A purizmustól való elhatárolódás és a purista magatartás azonban – ahogy erre bizonyosság a Balázs Gézától származó következő szemelvény is – nem zárják ki egymást.

40. Idegen szavak: nem vagyunk puristák, az idegen szavak megjelenését természetes jelenségnek tartjuk. De folyamatos és kiemelt érzékenységet javasolunk az idegen szavakkal kapcsolatban: lehetőség szerint akkor, amikor „beköszönnek” a magyar nyelvbe; s ha helyettesíthetők meglévő vagy alkotható magyar szavakkal, akkor előnyben kell részesíteni a magyar formát. (Balázs 2003b, 4.)

Ez bizony töről metszett purizmus, mivel föl sem veti azt a lehetőséget, hogy bizonyos körülmények közt az idegen szót esetleg egyáltalán nem szükséges magyaráz-

* Az írásom alapjául szolgáló kutatások a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport és a Gramma Nyelvi Iroda munkatervének keretében folytak, ill. folynak az Arany János Közalapítvány, az Illyés Közalapítvány és a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával.

tani, ill. az, hogy szükséges-e, nagyon sok tényezőtől függ, amelyeket mérlegelni kellene. Ezenkívül a „meglévő vagy alkotható magyar szavak”-at nyelvileg mindenképpen jobbnak gondolja az idegennél, vagyis nem számol azzal, hogy az idegen szó jobb lehet a magyarnál (mert pl. megkönnyíti a nemzetközi szakmai kommunikációt, adott esetben könnyebben ejthető, rövidebb, netán szemléletesebb, esetleg családja van már nyelvünkben stb.). Mindezt nem azért mondom, mintha az idegen szavak magyarítását szükségtelennek tartanám: ám az, hogy hol és mikor van szükség magyarításra, s hogy a magyarítás mellett cél-e az idegen eredetű szó kiszorítása is, mindig a konkrét körülményektől függ.

Nézzünk most meg egy konkrét példát is, a határon túli nyelváltozatok köréből, egy olyan államnyelvi kölcsönszót, melynek elterjedtségét nem ismerem, ám a fent említett szempontok közül a másodiknak és a harmadiknak tökéletesen megfelel! Ez a szó a nők udvarias megszólításaként használt erdélyi magyar *damna*.

41. Ehhez szeretném hozzáfűzni azt a személyes tapasztalatomat, hogy nálunk Erdélyben néha a magyarul beszélők is „kölcsönveszik” a román *doamna* szót, amely egyenértékű a *madame*-mal udvariassági, használati szempontból. Ezt megérezve és kissé elferdítve *damna*, sőt *damna drága* megszólítást használnak egyes magyarul szólók is. Ez természetesen pongyolaságnak számít, sőt – ép nyelvérzékűek számára – nevetségesen is hat, mégis azt bizonyítja, hogy hiányzik a *-né* és a *hölgy* között egy semlegesebb, de udvarias megszólítási forma. Ezt újabban már pótolja az *asszonyom* [...] (Brauch 2003b.)

Brauch Magda fejtegetéséből kiderül, hogy a *damna* funkcionális adekvátságához nem fér kétség, hiszen lexikális úrt tölt be;²¹ éppen ezért ha nem ismernénk a nyelv-művelés szemlélet- és kifejezésmódját, rendkívüli módon csodálkozhatnánk, hogyan lehet egy ilyen elem használatát „pongyolaság”-nak minősíteni, hiszen a *pongyola* szó jelentése az értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása szerint 'henye, pontatlan <szó, kifejezés, stílus>, a *henye* szőé pedig 'odavetett, felületes' (ÉKsz.² 2003, 1091). A *damna* szó rendszerszerűség tekintetében is kifogástalan, hiszen alkalmazkodott a magyar nyelv hangsorépítési szabályaihoz: a magyar nyelvből hiányzó *oa* kettőshangzó *a*-vá egyszerűsödött. Mivel a *damna* mintegy mondatszóként használatos, alaktani, mondattani beépülése semmilyen gondot nem okozhat, de a szó minden további nélkül használható (volna) szokásos főnévként is (pl. *láttam a bús damnát a barna balkonon* stb.). Summa summarum: ha a magyar nyelv-művelés nem volna purista, az ilyen kölcsönszavak használatát nem kárhoznátná, hanem lelkesen támogatná.

A kontaktushatással kapcsolatban érdemes kitérni még egy kérdésre. A következő idézet szerzője, Szemkeő Judit, egy rendkívül elterjedt nyelvi mítoszt fogalmaz meg:

42. Nem az idegen nyelvű tévéműsoroktól kell féltetni a nézőket, azokra az idegen nyelvek tanulása érdekében igen nagy szükség lenne! A magyar nyelvbe kevert idegen kifejezések, az idegen nyelvi szerkezetek átvétele veszélyes. A helytelen magyar kifejezésmódról, beszédstílus-

ról nem is beszélve. Ezeket azonban, sajnos, mindannyian ismerjük. (Szemkeő 2000.)

Sem a külföldi, sem a magyar kétnyelvűségi, kontaktológiai és nyelvtörténeti irodalomban nem olvasunk arról, hogy a kontaktushatás veszélyes lenne a nyelvre nézve. A kontaktushatás a nyelvi változásokat előidéző egyik tényező, amely jelentősen hozzájárul a nyelvek gazdagodásához, ezenkívül bizonyos feltételek mellett eltérő nyelvek közt is nyelvi hasonlóságokat hoz létre, ami megkönnyíti az emberek számára az érintett nyelvek megtanulását, az egyik nyelvről a másikra történő fordítást. A kontaktushatás „veszélyességének” tétele ugyanolyan csacsukaság, mint az a tétel, hogy az emberi rasszok keveredése veszélyes.

A kontaktushatás tárgyilagossá megítélése nem valami újabb angolszász divat. A kiváló szlovákiai magyar nyelvész, Arany A. László, a prágai nyelvészeti iskola jeles képviselője (lásd Arany 1939–1940/1998, 7) már a múlt század harmincas éveiben tényként állapította meg, hogy a kétnyelvűség a nyelvi változások egyik fontos mozgatórugója. Természetesen olyan tényként, amelyen nem bosszankodni kell vagy megijedni tőle, hanem tudomásul venni. (Mivel – ne felejtjük el – születésnapot ünneplünk, megemlítem, hogy Arany tanulmányát Zeman László ültette át magyarra.)

Az a tétel, amelyet Kemény Gábor a 38. szemelvényben megfogalmaz, hogy ti. „nem a szavak a lényegesek, hanem az idegenszerű szerkezetek, ezek veszélyeztetik leginkább a nyelv épségét”, rendkívül elterjedt a nyelvművelő irodalomban, s a vizsgált anyagból is lehetne rá további példákat idézni.²² Pedig ugyancsak nyelvi mítoszról van szó, méghozzá a legkártékonyabb fajtájából, ugyanis feltételezi, hogy a mondattan síkján érvényesülő kontaktushatás „rendszerbomlás”-t idéz elő. Ha ez így volna, akkor az érintett nyelvek természetesen megszűnnének létezni, hiszen a nyelv köztudottan *rendszer*, ha tehát a nyelv rendszere meg- vagy felbomlana, maga a nyelv bomlana fel. Ez esetben már a világnak talán a legtöbb nyelvközössége (anya)nyelv nélkül maradt volna, köztük természetesen a magyar is.

A *nyelvtani* kontaktushatás – aligha meglepő módon – *nyelvtani* változásokat idéz elő, s mivel a nyelv tan strukturáltabb összetevője a nyelvi rendszernek, mint mondjuk a szókincs, érthető, hogy az ilyen változásokat mélyrehatóbbnak, radikálisabbnak érezzük. Ám a nyelvi rendszer bármely síkján egy másik nyelv (vagy akár több más nyelv) hatására bekövetkező mélyreható változások sem jelentenek veszélyt semelyik emberi nyelvre nézve, mert rendszerét nem meg- vagy felbomlasztják, hanem csupán megváltoztatják. Ezenkívül pedig mélyreható nyelvtani változásokhoz mélyreható nyelvi érintkezésre van szükség, aminek egyelőre Magyarországon hiányoznak a feltételei (sőt általában véve még a határon túli régiókban is, legálábbis ott, ahol a magyar lakosság tömbben él).

Azok, akik mindezekkel tisztában vannak, purizmusukat olykor egy sajátos eszmével próbálják palástolni: arra hivatkoznak, hogy nyelvünket *különlegessége, egyedisége* miatt kell óvni az idegen hatásoktól. Nézzünk meg ismét egy vendégszemelvényt kiváló nyelvtörténészunktől, Bárczi Gézától, aki nyelvműveléssel is foglalkozott.

43. Tudjuk, hogy ez a nyelv, a mi anyanyelvünk, egészen sajátos szín a nyelvek kaleidoszkópjában. Fölépítésében, minden jellegzetes tulajdonságában annyira más, mint a többi művelt nyelv, hogy az egész emberiség, az emberi műveltség szempontjából megérdemli megőrzését. Az egyetemes műveltség, az egész emberi szellemi élet szenvedne csorbát, ha e nyelv jellegzetességei, különleges értékei elmosódnának, ha a magyar nyelv az európai kultúra nagy hordozóinak a világnyelveknek vazallusává szürkülne. (Bárczi 1974, 82.)

Amint azt a 13. szemelvény kapcsán elmondtuk, a magyar nyelv egyedisége mítosz, illetve ha a magyar nyelv egyedi, akkor a világ minden nyelve egyedi, s mindegyiket egyformán óvni kell az idegen hatásoktól. A magyar nyelv legfőbb az indoeurópai nyelvek környezetében „különleges” valamelyest, de ettől még nem múzeumi tárgy, gondosan konzerválandó preparátum, amelyet vitrinbe téve mint valami természeti ritkaságot (ötlábú borjút) kellene mutogatni, hanem tizennégymillió ember napi kommunikatív szükségleteinek kielégítésére szolgáló érzékeny, a környezetéhez állandóan alkalmazkodó bonyolult rendszer, amely nem vonhatja ki magát a mai modern nyelvekben érvényesülő nyelvváltozási tendenciák hatása alól. A nyelvek nemzetköziesülése – ami, akár tetszik, akár nem, lényegében az indoeuropaizálódás fedőneve – nemcsak elkerülhetetlen, hanem hasznos folyamat is, mert megkönnyíti a nyelvek közötti fordítást és az idegen nyelvek tanulását, sőt az idegen nyelvű környezetben való tájékozódást olyan esetben is, ha az illető nyelvből nagyon keveset ismerünk. A korábbi időszakokban a nyelvek egységesülése egyes régiókra korlátozódott, így jöttek létre az ún. nyelvi areák. Ezekben az ott beszélt nyelvek közt több esetben feltűnő hasonlóságok alakultak ki annak ellenére, hogy azok vagy genetikailag egyáltalán nem rokon nyelvek, vagy pedig csupán távoli rokonok voltak (pl. az indoeurópai és a dravida nyelvek Indiában vagy a román, albán, görög és több szláv nyelv a Balkán-félszigeten).²³ Ma, a globalizáció korában föltételezhető, hogy világviszonylatban jelentkezik az ilyen nyelvi egységesülés, még ha nyilván térségenként eltérő módon és mértékben is.

Ezzel kapcsolatban érdemes utalni az *Édes anyanyelvünkben* megjelent egyik érdekes írásra. Szerzője, Komoróczy György (2003), a háromszéki Árkoson az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége által 2002 novemberében szervezett szakmai értekezleten több erdélyi és egy magyarországi nyelvésznek ugyanazt a kérdést tette föl: „Veszélyeztet-e a magyar nyelv létét az Amerikából Európába is átcsapó globalizáció és az uniós csatlakozás?” Nincs itt hely arra, hogy a rendkívül tanulságos válaszokat teljes egészükben idézzük. A válaszokban az a legfigyelemreméltóbb, hogy minél idősebb, nyelvészetileg képzettebb a válaszadó, annál kevésbé lát veszélyt a globalizációban és az uniós csatlakozásban.²⁴ A doktorandusz Demeter Éva még – legalábbis rövid távon – „elég nagy veszély”-nek tartja az angol szavak „beáramlását”, s még az adjunktus Benő Attila is aggodalmának ad hangot amiatt, hogy e folyamatok következtében „veszélybe kerülhetnek az anyanyelv sajátosságai”, például hangtani jellegzetességei. Egészében azonban még ez a két megkérdezett is kiegyensúlyozott választ ad: Demeter Éva leszögezi, hogy hosszabb távon „nincs ok aggodalomra”, Benő Attila pedig bízik a nyelvtervezés sikerességében, s hosszabb távon nyelvünk gazdagodásával számol. A kiemelkedően magas nyelvészeti képzett-

ségű erdélyi Péntek Jánosnak és Szilágyi N. Sándornak, ill. magyarországi Prószéky Gábornak a válaszában nyoma sincs a kontaktushatás miatti aggodásnak. Péntek János a teendőkre összpontosít, s azt hangsúlyozza – jogosan –, hogy „[m]inden modern szakterületen anyanyelvűsítésre van szükség”. Szilágyi N. Sándor magát a kérdést is elhárítja, amikor így kezdi választát: „[a]z, hogy a nyelv jövője veszélyben van-e, a nyelvész nem tudja megmondani”, ezzel jelezve, hogy az esetleges veszélyt a magyar nyelvre nézve nem a nyelvi kontaktushatás fogja jelenteni. „A nyelvek sohasem halnak ki amiatt, hogy szavakat kölcsönöznek más nyelvekből, vagy hogy a beszélők idegen szavakat is használnak. Minden nyelv kétféleképpen tud kihalni: vagy úgy, hogy a beszélői mind meghalnak, vagy úgy, hogy beszélői más nyelven kezdenek el beszélni. A nyelv életének meghosszabbításában a nyelvművelésnek nincs szerepe. Csak a nyelv formájának alakításában lehet szerepe.”

Prószéky Gábor pedig azokat a nyelven kívüli tényezőket emeli ki válaszában, melyek meglátása szerint pozitívan fogják befolyásolni a világ és az Unió kisebb nyelveinek jövőjét: „Miközben félünk tőle – ami érthető –, a jó hír az, hogy azok a nyelvek, ahol ezek a piacok vannak, érvényesülni fognak. Például javában zajlik a számítógépes szaknyelv magyarítása, magyar programok készülnek, az úgynevezett nyelvi technológia szempontjából Magyarország jól áll. Az Uniónak gazdasági érdeke, hogy támogassa azokat a nyelveket, ahol piaci vannak vagy lesznek. Így egészen visszajára fordul az egész ijesztőnek tűnő folyamat.”

Megbélyegzés

Amint fentebb láttuk, a nyelvművelők a kárhozottatott nyelvi eszközöket általában oly módon jellemzik, hogy már magának a jelenségnek, folyamatnak, beszélői magatartásnak a *megnevezése is megbélyegző*. Gondoljunk csak a *terpeszkedő kifejezések* „műszó”-ra, amellyel fentebb már foglalkoztunk. Vannak kevésbé megállapodott, rögtönzészzerű megnevezések is, például a következő:

44. Ilyen divat az idegen szavak imádata meg a szakszavakkal való szinte művészi halandzsa. (Bencédy 2003b.)

Az első jelenség példaként a következő szavak és szókapcsolatok szerepelnek: *monetáris politika, koncessziós autópálya, referendum, derogáció, modifikált struktúrájú katalizátor, kommunális szemét szelektív gyűjtése, monitoring, auditálás*; a második jelenséget ezzel a két mondattal szemlélteti a szerző: *30–40 millió forintot tudunk visszaosztani a vállalkozók felé; Képviselni fogjuk a századforduló építészeti öröksége lehető legteljesebb körű érvényesítését*.

A szemelvényben olvasható megfogalmazás a nyelvművelő véleményét rendkívül agresszíven közvetíti. Ha ugyanis Bencédy tárgyilagosan utalna a jelenségre, s ahhoz fűzne megbélyegző megjegyzést, véleménye nem tűnne föltétlenül megkérdőjelezhetetlennek. Hasonlítsuk össze a szemelvényt a következő alternatív megoldással: „Ilyen divat az idegen szavak előnyben részesítése a belső keletkezésű szavakkal szemben meg a szakszavak használata olyan közegben, ahol ezeket nem értik. Mindkét magatartást a leghatározottabban el kell ítélni.” Egy ilyen megállapítás még akkor is korrektebb, ha nem szerepel benne a „véleményem szerint” formula.

A szerző ugyan közvetlenül „csak” beszélői magatartásokat, kommunikatív stratégiákat bélyegez meg, ez a megbélyegzés azonban óhatatlanul átsugárzik magukra a nyelvi jelenségekre, az idegen szavakra és a szakszavakra, elvégre ezek az eszközei a bírált magatartásoknak, az „idegenimádat”-nak és a mások megtévesztésére szolgáló „halandzsá”-nak.

Vannak nyelvművelői „múszavak” (ezek mibenlétére lásd a 15. szemelvényt követő kommentárt), amelyek finomabban, kissé groteszk vagy szokatlan hangalakjuknál fogva sugallnak negatív értékítéletet, például a jól ismert *suksükkölés* és a *tötőnyelv*, a vizsgált anyagban pedig két újdonsült nyelvművelő „múszó”, a *sesegés* és a *kevercs nyelv*. A „sesegés” Pásztor Emil nyelvész alkotása:

45. Az s hangoknak ilyen nem esztétikus torlódását – magam alkotta szóval – *sesegés*-nek nevezem. Ez a különös hangtorlódás akkor szokott előfordulni, ha az s kötőszót s hangra végződő szó előzi meg, vagy s hanggal kezdődő szó követi, vagy pedig ilyen elülső és hátulsó szomszédja van. (Pásztor 2003.)

A „sesegés” jelenségére többek között a következő mondatokat hozza példaként a szerző: *Fizess, s siess hazá!*; *ügyes s serény leány*; *súlyos s sajnálatos hiba*. Világos, hogy itt fogalmazási, nem nyelvi kérdésről van szó. Nem baj persze, ha a pedagógusok, gyermekükkel tanuló szülők, szerkesztők stb. a széphangzás követelményére is föl hívják megfelelő módon a beszélők, fogalmazók figyelmét, különösen ha ezt még beszédhelyzethez, illetve regiszterhez, stílushoz is kötik. De kétségtávolibb lenne az intellemt, ha valami más, semlegesebb néven lenne nevezve a kifogásolt jelenség.

A másik példa, a „kevercs nyelv”, Bencédy József leleménye:

46. Vannak már globális nem verbális jelek, rövidítések és betűszók, angol, magyar és valami kevercs nyelven, vannak mondatösszevonások, csonkítások, egybeírások. És vannak nyelvészek, akik ebben valami bontakozó új stílust vélnek felfedezni! (Bencédy 2003a.)

A nagyarányú kölcsönzésre, kódváltásra az egyszerű beszélők is szoktak tréfás vagy akár megbélyegző kifejezéseket alkotni (végeredményben ilyen a *makaróni nyelv* kifejezés is, illetve magyar–szlovák viszonylatban a szintén tréfás szl. *maslo* 'vaj'²⁵), nem biztos azonban, hogy ezek számát épp az akadémiai nyelvművelőknek kellene gyarapítaniuk.

A megbélyegzésnek ennél még finomabb, még rejtettebb, még elegánsabb változata is találunk példát anyagunkban. Ilyen a 38. szemelvényben Kemény Gábor által használt „tisztés idegen szó” terminus is, amely önmagában pozitív megnevezés, csakhogy föltételezi, hogy vannak nem tisztés, azaz „megvetésre méltó” idegen szavak is. „Tisztések” azok a latinos gyökerű, a magyarban már régóta használatos idegen szavak, amelyeket az MTA Magyar Nyelvi Bizottságában tevékenykedő nyelvművelők is használnak, a „megvetésre méltóak” pedig nyilván az újabbak, főleg az angolszász eredetűek, amelyek más emberek beszédtevékenysége nyomán

„áramlanak” be a magyarba, hogy ott „imádat” tárgyává és művészi tökélyre fejlesztett „halandzsza” eszközévé váljanak.

Egy másik, a határon túli magyar nyelvváltozatok kontextusában használt, finoman megbélyegző „műszó” a „helyi értékes változat”, amely Balázs Gézának a már többször idézett, különféle problémákat felvető vázlatában szerepel:

47. A magyar nyelvstratégia szempontjából a másik kiemelten fontos nyelvváltozat, a határon túli magyar nyelvváltozatok helyzete. Ezekben is a szaknyelvek vannak a legnagyobb veszélyben, értékelendők a két-nyelvűségi helyzetek, s föltétlenül szorgalmazandó a helyi értékes változatok elfogadása mellett a közös norma népszerűsítése, terjesztése. (Balázs 2003b, 6.)

Az *értékes* jelző nélkül üdvözlendő lenne Balázs Géza megállapításának ez a részlete: „föltétlenül szorgalmazandó a helyi változatok elfogadása”. S még inkább üdvözlendő lenne ilyen konkrétabb, személyesebb formában: „a helyi változatokat föltétlenül el kell fogadnunk és fogadtatnunk” (elvégre nyelvművelőink meggyőződése szerint, amint a 29. szemelvényből tudjuk, „[n]yelvünk szelleme és a közlés szabadsága inkább a konkrét vonatkozású, személyre utaló, ragozott igealakok használatát kívánja meg”, akkor is, ha az ige által kifejezett cselekvéshez a beszélőknek nem fűlik a foguk).

A *helyi változatok* előtt álló *értékes* jelző azonban azt sugallja, hogy vannak értéktelen helyi változatok is, amelyeket pedig nem szabad elfogadni. Nyilván a „kevert” változatok az értéktelenek, a viszonylag „tiszták” az értékesek. Ha ezt a szempontot a nyelvek esetében is érvényesítjük, akkor azokat a nyelveket, melyek történetük során nagyobb mértékben voltak kitéve más nyelvek hatásának, értéktelenebbnek kell tekintenünk, mint az elszigeteltebben fejlődőeket. Így például a germán nyelvcsaládon belül az értékes és megőrzendő izlandi mellett kevésbé kell értékesnek és megőrzendőnek tartanunk a németet, legkevésbé értékesnek pedig az angolt, amely aligha fér bele az „elfogadandó” nyelvek kategóriájába. Nem tudom, ki hogyan van vele, de engem ez a gondolat a fajleméltre emlékeztet.

S ha már idézzük a 47. szemelvényt, nem tehetjük meg, hogy ne hívjuk föl a figyelmet egy csúsztatásra. Az utolsó tagmondat a távolról érkezett idegen számára azt sugallja, hogy eddig mindig csak a helyi „értékes” nyelvváltozatok voltak szorgalmazva, s ideje volna végre a közös normát is népszerűsíteni, terjeszteni. Ennek épp az ellenkezője az igaz, de ezt talán még a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* nem nyelvész olvasói számára is fölösleges hangsúlyozni: évtizedekig csak a „közös” norma népszerűsítése és terjesztése folyt, a helyi változatok közül pedig egyetlen sem találtatott „értékes”-nek. Amikor a rendszerváltás után új hangok, a helyi változatok megbecsülését szorgalmazó javaslatok is megjelentek (az első Tolcsvai 1991/1998 volt), az akadémiai nyelvművelés képviselői dühödt támadást intéztek a szemléletváltás szorgalmazói ellen (lásd a Kontra–Saly 1998-ban megjelent írásokat). Az ellenállás olyan erős volt, hogy még az is jelentős eredmény, hogy Balázs Géza anyagában egyáltalán előbukkant az „értékes” jelző a határon túli változatokkal kapcsolatban.

Kisebb kitérőként érdemes megemlíteni, hogy a nyelvművelésnek vannak pozitív töltésű sajátos „műszavai” is. Ilyen például a „nyelvédelem”, amely a nyelvművelő irodalomban általában megtévesztő jelentésben használatos. Megdöbbentő módon a szónak csak ez a „visszás” jelentése szerepel az értelmező kéziszótárban, ’a nyelvnek különösen az idegenszerűségekől való megóvása’ (ÉKsz.² 2003, 990; vö. Fodor 2003b), holott még Deme László szerint is „Magyarországon nyelvápolásra, a határon kívül a nyelv védelmére van szükség” (Wacha 2000). Ez a szóhasználat hasonlóan megtévesztő és manipulatív hatású, mint a fõnt említett ellentettje: ez esetben a szóhasználat azt sugallja, hogy az idegen hatás mindenképpen káros valami, ha egyszer a kiküszöbölésére irányuló tevékenységet „nyelvédelem”-nek kell nevezni. S ugyanakkor a szó ilyen használata révén erre a tevékenységre is átsugárzik valami abból a presztízbõl, amely a *nyelvédelem* szó „tisztos” jelentését övezi: hiszen ki ne becsülné nagyra azokat az aktivistákat, közéleti szereplõket vagy akár politikusokat, akik sokszor még a repressziót, sõt üldõztetést is vállalják a kisebbségi nyelvek védelmé érdekében?!

Visszatérve eredeti témánkhoz: mivel a megbélyegzésre a vizsgált anyagban tömértelen mennyiségû példa van, a továbbiakban már csak néhány különösen durva, becsületsértés-szamba menõ megjegyzést idézek, ezenkívül pedig kitérek a megbélyegzés néhány sajátos válfajára. Amint láttuk, s ahogy a késõbbiekben is megfigyelhetjük, a más összefüggésben idézett példák számottevõ része is tartalmaz megbélyegzõ mozzanatot, úgyhogy aligha tévedünk, ha általánosítõan azt mondjuk, hogy a megbélyegzés a vizsgált anyagban a nyelvi értékítéleteknek szinte elengedhetetlen velejárója.

Az elsõ példában egy hangtani jelenséget illet szokatlanul durva megbélyegzõ megjegyzéssel Brauch Magda, az erdélyi mozgalmi nyelvművelés képviselõje.

48. A rövidülés olykor értelemzavart is okozhatna, hiszen a *tetem*, *halom*, *ere*, *ara*, *eben* mást is jelent, mint a *tettem*, *hallom*, *erre*, *arra*, *ebben*. Ha a szó szövegben hangzik el, értelme általában világos, hangzása viszont visszataszítóan csúnya. (Brauch 2003a.)

Ami az esetleges értelemzavar kérdését illeti, csak visszautalok a 7–9. példákra. Maga a jelenség, a mássalhangzók rövidülése a romániai Bánátban a szerzõ meglátása szerint kontaktusjelenség, s ebben valószínûleg igaza is van. A mássalhangzók általános rövidülését már Horger Antal (1934) is említi a magyar nyelvjárásokról írott klasszikus, máig jól használható monográfiájában, s a magyar nyelvterület különféle pontjairól adatolja: a szlavóniai Harasztiból és Szentlászlóról, Kalocsáról, Nyíregyházáról és nem utolsósorban Rozsnyó vidékérõl. Mivel kivétel nélkül kontaktus-zónákról²⁶ van szó, aligha tévedünk, ha kontaktusjelenségnek tekintjük. Azokon a településeken, amelyek korábban más nyelvûek voltak, ún. maradványjelenségrõl (szubsztrátumjelenségrõl) lehet szó (vö. Lanstyák, megjelenés alatt). A szerzõ azzal, hogy a rövidülést a *nyilvánosság elõtt* „visszataszítóan csúnya”-nak bélyegzi, nemcsak a szórványban élõ bánáti magyarokat sérti meg (akiket inkább csodálni kelle-ne azért, hogy a román tengerben máig megõrizték anyanyelvüket), hanem a magyar nyelvterület különbözõ pontjain élõ nyelvjárási beszélõket is. „Fontoljuk meg a kemény szavakat, mielõtt kimondjuk õket; ellenõrizzük igazságtartalmukat. Segítsük a

nyelvművelést, de ne kockáztassuk a hitelét! S főleg: ne vegyük át a politika rögtönítelő stílusát!” (Deme 2003, 22)

A következő idézet szerzője, Regős Sándor talán csak szellemes szeretett volna lenni:

49. Az átlagmagyar egyre zsugorodó szókincsét tapasztalva az ember néha már valóban attól tart, hogy lassan elfelejtünk beszélni. Olykor már annak a víziója is felrémlik, hogy előbb-utóbb ugatni fogunk. Bár ez már nem is vízió. Azok az önkínzók, akik gyakran nézik bizonyos tévék műsorait, észrevehették, hogy az ún. sztárriporterek már régen sutba dobták az olyan régi magyar indulatszavakat, mint *hűha*, *nahát*, *ejha*, és mindezek helyett azt mondják: *vau!* (Regős 2003.)

A megbélyegzés egyik sajátos, közvetett válfaja az, hogy a nyelvújítók a kipécézett nyelvi jelenséget használó beszélőket egy másik, alacsonyabb státusú és presztízsű beszélői csoporttal hozzák összefüggésbe, ill. az érintett nyelvi jelenséget erkölcsi vagy más alapon negatívan értékelt nyelven kívüli jelenségekkel kapcsolják össze. Az értékítéleteknek ezt az „árukapcsolásos” módját *asszociatív megbélyegzésnek* nevezhetjük. Ennek az eljárásnak a nyomait a 44. szemelvényben is fölfedezhettük, s „kifejlett” formában láthattuk a 19. idézetben, amelyben a nyelvhasználat és a szemét közt létesült asszociatív kapcsolat. Nézzünk meg még egy-pár példát!

50. Néhány elemi osztályt járt földművestől vagy napszámos embertől szebb, szabatosabb, helyesebb magyar beszédet hallottam – fájdalom, inkább csak hajdanán, amikor még a nyelvrontó közbeszéd meg nem rontotta őket is. Nem kellett hozzá sok idő, és a rossz hangsúlyozás – egyetemben a tartalmatlan és nyegle locsogással – megfertőzte a tömeges beszédstílusát. (Szakonyi 2003.)

Ebben az idézetben két társadalmi réteg nyelvhasználatának szembeállítását szolgálja a megbélyegzés eszköze (ez esetben a szerzőnek, Szakonyi Károlynak mindkét réteget egyszerre sikerült megsértenie). A népnyelv „romlatlanságá”-nak eszméje, akár a régebbi korokra vonatkoztatjuk, akár a maira, szintén nyelvi mítosz. A nyelvújítások közt nem nehéz olyanokat találni a kontaktus-zónákban, amelyekben sokkal erősebben mutatkozik meg más nyelvek hatása, mint a standard nyelvváltozatokban (lásd Lanstyák, megjelenés alatt).

A következő idézetben Hajdu Ferenc egy társadalmilag teljesen elfogadott beszélt nyelvi formulát, amelyet olykor töltelékelemként is használunk, a durva beszéd trágár töltelékszavaival hoz összefüggésbe, nyilvánvaló megbélyegzési szándékkal.

51. Eszembe sem jutna kipécézni, ha valaki egy félórás műsorban egyszer, két gondolata közé becsúsztat egy hogy úgy *mondjam*-ot vagy hogy *ne mondjam*-ot. Mondja, ha úgy érzi, hogy tartozik valamiféle bocsánatkéréssel a hallgatóságnak, legalábbis az én fülemben ezek a frázisok amolyan bocsánatkérésnek hatnak. De könyörgök, ne rabolják

az én kis hallgatói időmet minden mondat elején ezekkel a töltelékekkel. Mindjárt az utcán vagy a metrón érzem magam, ahol az engem nem érdeklő és nem is rám tartozó mondatokból csak a bevezető *b... meg*-ek jutnak el hozzám. És a művelt vitatkozók között a *h.ú.m.* ugyanúgy átragad egyik félről a másikra, mint mosdatlan társuk az utcai társalgók között. (Hajdu 2003.)

Az alábbi szemelvényben Vörösmarty, Illyés Gyula, Radnóti nyelve a brókerek „zagyvalék” nyelvével van szembeállítva.

52. Sokan időszerűtlennek tartják a nyelv védelmét. Persze üzletet kötni zagyvalék nyelven is lehet, az a fontos, hogy a számok elég sok nullára végződjenek a csekken. A brókerek nyelve nem a miénk. A miénk Vörösmartyé, Illyés Gyuláé, Radnótié és mindazoké, akik tudták, hogy mekkora kincs van a birtokukban. (Szakonyi 2003.)

Az idézet a nyelvek regiszterbeli rétegződése iránti érzéketlenségre is példa (vö. még a 62. szemelvénnel). A „zagyvalék” nyelv nyilván nem zavaros, pontatlan nyelvet jelent, hiszen azt Szakonyi Károly is tudja, hogy a szerződés szövegének pontosnak és egyértelműnek kell lennie (ami Vörösmarty, Illyés és Radnóti lírai verseinél nem éppen követelmény), hanem nyilván olyan írásművet, amelyben a szerző számára nem rokonszenves idegen szavak, szerkezetek találhatók.

53. Ez utóbbiak – a tükörfelfejezések – a nehezebben tetten érhető és felfogható, hiszen a beszélő minden szót magyarul mond, így jogosan vélheti, hogy helyesen, sőt választékosan fejezi ki magát. (Brauch 1999.)

Amint az idézetből kiderül, Brauch Magda szerint a helyes, választékos beszéd fő ismérve, hogy az ember „minden szót magyarul mond.” Ilyen könnyű lenne helyesen, választékosan beszélni magyarul?

Az idézetben a finomabb megbélyegzésre is találunk példát: a tükörfelfejezések nem a „felismerésé”-ről ír, hanem „tettenérésé”-ről, ami a bűnösök, bűnözők világát asszociálja.

S ezzel már a megbélyegzés egyik legjellemzőbb válfajához értünk, a normasértőnek ítélt alakok használatának *jellembeli kérdésként* való beállításához. Brauch Magda szerint az új ejtészváltozatokat „beszédbeli hanyagság” okozza (Brauch 2003a), a nyelv művelőknek nem tetsző szóválasztást, vonzathasználatot stb. pedig „kifejezésbeli hanyagság, pontatlanság, igénytelenség” (Brauch 1999). Kisebbségi helyzetben, a kétnyelvűség körülményei közt a kölcsönszavak használata – kivéve a többé-kevésbé „indokoltak”-é – szintén ekképpen ítélik meg:

54. Sajnos, ez csak a jéghegy csúcsa, az élet különböző területein nagyon sok román kölcsönszó használatos, amelyek közül némelyek többé-kevésbé indokoltak, mások viszont a nyelvi hanyagság, nemtörő-

dömség, a „mindegy, hogyan beszélek” felfogás következményei. (Brauch 1999.)

Amint Hajdu Ferenc következő megállapításából kiderül, a nyelvi kölcsönzés további indítéka egy másfajta emberi „gyarlóság”, az ún. „majmolókészség”:

55. A *tréning*-ben, ahol a szó töve, a „trén” (azaz *train*) külön életet él(t), a 'vonat' és a 'vontatás' jelentést átvéve a hadsereg ellátását, ügyes magyaráttal a *hadtáp*-ot jelentette. A nem túl fejlett osztrák–magyar hadseregben ez nagyrészt lovas szekerek használatával történt, és ma már nem él. Itt van helyette a *logisztika*, amelyben sok logikát ugyan nem találunk, majmolási ösztönt annál inkább, és nemcsak a hadsereg él vele. (Hajdu 2001.)

Az utánzás csakugyan nélkülözhetetlen szerepet játszik a kölcsönzésben, különösen pedig a kölcsönzéstermékeknek az egy nyelvű beszélők körében való elterjedésében. És persze a belső keletkezésű formák terjedésében is, amint azt egy másik Hajdu Ferenc-cikkből vett részlet is mutatja.

56. Goethe regényének magyarul ismert címével játszódva azt a megfigyelésemet szeretném publikálni, hogy a sajtóban és az elektronikus médiában egyre gyakoribb az állítmányokhoz vagy határozókhöz kapcsolódó szó ragjának vagy a kapcsolódó névutónak, azaz a vonzatnak furcsa, rossz megválasztása, esetenként pedig a nyelvünkben használatos többféle, de más-más jelentésárnyalatot hordozó vonzat helyett mindig ugyanannak az egynek a használata. A nyilvánosság előtt szóban vagy írásban megszólalók nyelvi kritikája és önkritikája hallatlanul gyenge, majmolókészségük viszont nagyon is erős, ezért biztosak lehetünk abban, hogy egy-egy rossz példa napok alatt divattá válik, és a helyes, árnyalt kifejezés a láncreakció sebességével szorul ki a használatból. (Hajdu 2000.)

A „majmolókészség” egyébként a nyelvelsajátításban is nélkülözhetetlen szerepet játszik: e nélkül a képesség nélkül az emberi nyelv – s vele együtt az ember mint értelmes lény – az első emberpárral kihalt volna.

Azt, hogy a „helyes, árnyalt kifejezés”-ek napok alatt szorulnának ki a használatból, nyilván nem kell szó szerint venni; a nyelvművelők egyik kedvelt stílusesszékéről, a hiperbola használatáról van itt szó (vö. a 72–75. szemelvényekkel). A nyelvművelés stilisztikájával alább foglalkozom részletesebben.

Nézzünk most meg egy olyan bélyeget, amelyet mindenfajta nyelvi normasértésért (nyelvinorma-sértésért) rá lehet nyomni az emberre:

57. Honfitársaink közül egyre többen hűtlenek anyanyelvünkhöz. Itt élnek körülöttünk, utcán, munkahelyen, ellepik a televíziós csatornákat, s még attól sem riadnak vissza, hogy könyveket írjanak – mondhatom,

a könyvek megcsúfolására – a maguk elbitangolt nyelvezetén. (Szakonyi 2003.)

Látjuk, hogy Szakonyi Károly szerint nemcsak a határon túli, kétnyelvű környezetben élő magyarok lehetnek hűtlenek anyanyelvükhöz, hanem a magyarországiak is. Ami azt jelenti, hogy a szerzőnek nem tetsző „bitang” magyar beszéd kitagadatik a magyar nyelvből. Ez nemcsak logikai következtetés, ezt a gondolatot neves írónk nyíltabban is megfogalmazza:

58. Gondolom, valamennyien ismerjük azt a fülsértő, ám magyar nyelvnek képzelt beszédet, mely mind jobban kezd uralkodni köz- és magánéletünkben. Komoly emberek szájából hallani idegborzoló kifejezéseket, hírmagyarázók, előadók, politikusok semmibe veszik a helyes kiejtés törvényeit. (Szakonyi 2003.)

Látjuk, hogy a Szakonyi Károly fülét sértő és idegeit borzoló beszéd nem magyar beszéd, a nyelvközösség többi tagja csak annak „képzeli”. Szakonyi Károlyhoz képest Hajdu Ferenc jóval engedékenyebb, szerinte a nyelvművelő eszménytől eltérő beszédmód csupán „félmagyar”:

59. A magyarban a *-ment* képzőnek a *-ság, -ség* felelne meg, nem pedig az *-ás, -és*, ahogy azt félmagyarul beszélő és író személyek képzelelik, akik a *vezetés* határozatairól, az *igazgatás* intézkedéseiről nyilatkoznak a *vezetőség*, illetve az *igazgatóság* helyett és nevében. (Hajdu 2001.)

A nyelvöröknek nem tetsző nyelvi jelenségekkel tarkított beszédnek a nyelvből való kitagadása a megbélyegzésnek egyik különösen durva formája, amely társaslélektani indítékait tekintve alighanem kapcsolatba hozható a „nemzetileg elkötelezett” magyarországi politikusoknak és közéleti személyiségeknek azzal az eljárásával, amellyel verbálisan a nemzetből is kitagadják politikai ellenfeleiket és azok támogatóit (a magyar nyelvművelés és a politikai ideológiák szoros kapcsolatára lásd Sándor 2001b). Megismétlem Deme László (2003:22) intelmének ide vágó részét: „ne vegyük át a politika rögtönítélő stílusát!”

A vizsgált nyelvi anyagban egy másik nyelv becsmérélsére is akad példa (ez a mozzanat rejtve már a 49. szemelvényben is benne van, hiszen a *vau* indulatszó angol eredetű). Hajdu Ferenc cikkéből hosszabban is érdemes idézni:

60. Egy nyelvész cikkében olvastam, hogy az angol erősen lepusztult nyelv. Ebből értettem meg, mitől olyan könnyű az angol ige- és főnévragozás, hogy szinte nincs is. És ettől van az, hogy az angol szótárban a szavak többsége mellett ott áll egymás után a tárgyias és tárgyatlan igei, a főnévi, a melléknévi és a határozószói szerep, persze mindegyik szerepben számos magyar (sőt angol rokon értelmű) jelentéssel. A *monitor* mellett is találunk főnévi és kétféle igei szerepkört. [...] Melyik szerepben díszileg az *-ing* a magyar újsághírben, illetve a kormánybiz-

tosi nyilatkozatban?²⁷ Véleményem szerint itt a *monitorozás* felfüggesztéséről van szó. Csakhogy a magyar nem lepusztult nyelv, és egy szótőhöz csatolt képzőkkel és ragokkal számos (vagy számtalan) jelentésárnyalatot tud egyértelműen kifejezni. Ha tehát már átvettük a *monitort* – inkább a latinból, mint az angolból –, ez még nem jelenti azt, hogy a szegényes és többértelmű angol képzőt is át kell vennünk. [...] Az angol nyelv lepusztultságához tartozik, hogy sokszor az *-ing*-et vagy a *-ment*-et vagy a hasonló képzőt is megtakarítja, mikor egyik szófajból a másikba, egyik mondatrészről a másikra tér át egyazon szóalak használatával. De a mai magyar szóbeszéd ide is követi példaképét. [...] [N]apjainkban a meteorológia mutatós szóvivő hölgye a képernyőn következetesen *maximum hőmérséklet*-eket, *minimum hőfok*-okat emleget, amúgy ánglus módra. (Hajdu 2001.)

Tudjuk: az angol nyelv „lepusztultsága” alaktani rendszerének egyszerűségében áll, amely valóban egy egyszerűsödési folyamat eredményeként jött létre. Ám nem mindegy, hogy erre egy semleges vagy egy negatív töltésű szóval utalunk. Az a két jelenség, amelyet a szerző az angol nyelv „lepusztultságának” bizonyítékaként említ – a toldalékok poliszemiája és a kettős szófajúság – a magyar nyelvben is megvan, így a hajlító (flektáló) nyelvtípusba tartozó szlovákhoz viszonyítva nemcsak az elszigetelő (izoláló) nyelvtípus vonásait mutató angolt, hanem a ragasztó (agglutináló) nyelvtípusba tartozó magyart is „lepusztult”, illetve eredendően „kopár”, „sivár” nyelvnek nevezhetjük.

A magyar toldalékok többjelentésű mivoltára két példát említünk most. Az egyik a *-t, -tt* toldalék, amely egyaránt lehet a múlt idő jele (pl. *ez a hűsdarab fél órát sült*) és a befejezett melléknévi igenév képzője (pl. *sült hús*), sőt ez utóbbi főnevesülésével a *-t, -tt* főnévképzőként is szerepelhet (pl. *hideg sült*). A másik példa az *-ó, -ő* toldalék, amely a melléknévi igenév képzője (pl. *gyerekeket tanító ~ oktató személy, a bűntény után nyomozó ember*) vagy főnévképző lehet; főnévképzőként az *-ó, -ő* jelölheti a cselekvőt (pl. *tanító, oktató, nyomozó, rendező*), a cselekvés helyét (pl. *társalgó, szálló, gázló*), sőt olykor magát a cselekvést is (pl. *bemutató, találkozó, esküvő*).

A kettős szófajúság is jellemző jegye nyelvünknek. Például a *magyar* szó lehet főnév is, melléknév is (*magyar vagyok – magyar ember vagyok*); a *nyom* lehet főnév is, ige is (*ott a nyom a hóban – a hóba nyom valamit*); a *vasárnap* lehet főnév is, határozószó is (*a vasárnap a hét utolsó napja – vasárnap a legtöbb üzlet zárva van*). Nem úgy a szlovákban, ahol ezek alakilag vagy lexikálisan különböznek egymástól: *Maďar* 'magyar' főnév, de *maďarský* 'magyar' melléknév; *stopa* 'nyom' főnév és *tlačiť* 'nyom' ige; *nedeľa* 'vasárnap' főnév és *v nedeľu* 'vasárnap' határozó.

A megbélyegzés sajátos típusát képviselik az ún. *strukturális metaforák*. Ezekről – más kontextusban – Szilágyi N. Sándor ír nagyon tanulságosan (1996, 53–58). Szilágyi megfogalmazásában a strukturális metafora (egy) olyan kép, „amely maga mint olyan a nyelvben rendszerint nem jelenik ugyan meg, és mégis számolni kell vele, mert egy sor kifejezést csakis e (lappangó) metafora alapján tudunk megmagyarázni” (i. m. 54). A vizsgált nyelvművelő cikkekben ilyen a nyelvnek *kertként, nővényként*, ill. *emberként* (állatként) való szemlélete.²⁸ A „helytelen” nyelvi jelenségek

úgy terjednek, mint a dudva a veteményeskertben (Hajdu 2003), vagy pedig úgy nőnek a nyelv gyümölcsfáján, mint a vadhajtások (Brauch 1999); a nyelvi hibák krónikus betegséget okoznak a nyelvnek (Buvári 2001); olyanok, mint a rákos sejt, terjeszkedésükkel kiszorítják a többit (Móricz 2000). Ez utóbbi metaforát tartalmazó példát érdemes hosszabban is idézni, annyira szemléletes!

61. Miért kifogásolható ez a szerkezet, ha a szól *valamiről* vonzatot értelmező szótáraink is tartalmazzák? Azért, mert olyan, mint a rákos sejt: terjeszkedésével kiszorítja a többit. A szavak esetében ez úgy történik, hogy mind újabb jelentéseket vesznek fel, magukba szívják más szavak jelentését, és így pusztítják el azokat. [...] Mint láthatjuk, ez a kifejezés annyira divatosá vált, hogy a szavak, a szószerkezetek tucatjait képes kiszorítani, felfalni, egyhangúbbá, erőtlenebbé, színtelenebbé téve ezzel a köznyelvet. Figyeljünk fel erre magunk körül, és próbáljunk gátat vetni e parazita szerkezet kiterjeszkedésének! (Móricz 2000.)

A nyelvművelés retorikája

A 61. szemelvény a maga szemléletességével már át is vezetett hosszúra nyúlt hozzászólásom utolsó fejezetéhez, amelyben a vizsgált cikkekben talált néhány ókori gyökerű retorikai eszközre hozok szemléltető példákat. Dolgozatomnak ez a része némileg különbözik az előzőektől. Míg az előzőekben igyekeztem tárgyilagos lenni, s türelmesen elmagyarázni a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* nem nyelvész olvasóinak, mi a gond az idézett megállapításokkal, ebben az utolsó fejezetben már nincs erre szükség. Itt ugyanis nem az idézettek tartalmán van a hangsúly, hanem megfogalmazásuk módján. Ez az oka annak, hogy kommentárjaim ebben a fejezetben annyira megritkulnak.

Az első retorikai eszköz, amelyet mint nagyon jellemzőt meg kell említeni, a nyelvünket fenyegető veszélyek ecsetelése, az *ominatio*: „Mert vannak veszélyek, kívülről hatók is, meg belsők is” (Bencédy 2003b). A félelemkeltésre az előzőekben más témák kapcsán már több példát is láttunk, most csak röviden visszautalok néhányra. Bencédy József (2003a) leszögezi: „veszélyben a nyelvünk és a nyelvhasználat is” (14. szemelvény). Szemkeő Judit (2000) konkretizálja a veszélyt: veszélyesek a „magyar nyelvbe kevert idegen kifejezések”, továbbá „az idegen nyelvi szerkezetek átvétele”, ezenkívül pedig a „helytelen magyar kifejezésmód, beszédstílus” is (42. szemelvény). Kemény Gábor (2001) földézi a jól ismert tételt, mely szerint az „idegenszerű szerkezetek” különösen nagy veszélyt jelentenek nyelvünk épségére nézve (38. szemelvény; lásd még Buvári 2001). Szakonyi Károly (2003) megállapítja: nyelvünk kihalásától ugyan remélhetőleg nem kell félni, „roncsolódásától” azonban igen (23. szemelvény).

Nyelvünk „roncsolódása” Szakonyi Károly (2003) szerint messzemenő következményekkel jár, „ha nem vigyázunk” (*diabolé*):

62. Ha nem vigyázunk, sok értéket elveszíthetünk. Nyelvünk romlásával elveszíthetjük jellegünket és jellemünket, elveszíthetjük a múltun-

kat. Gyökértelenné válhatunk. Nem fogjuk igazán érteni Arany Jánost és Petőfit, Weöres Sándort és Móricz Zsigmondot, elveszítjük mind-ama nyelvi szépséget, amit őseink hagytak ránk, amit íróink, költőink nevelgettek, ápolgattak évszázadokon át. Egy angol-amerikai vagy más nyelvkeveréssel élő ember mit kezdhet Balassi Bálint veretes szavaival, miféle lelki rezgést támaszthat benne Kosztolányi vagy Szabó Lőrinc, érti-e majd, mit jelentenek Nagy László népnyelvi gazdagsággal megírt versei, gyermeke élvezheti-e a magyar népmesék nyelvi csodavilágát? (Szakonyi 2003.)

Az egymástól végletesen távol eső nyelvi regiszterek *antithesizs*e teszi félelmetesé a fenti idézetben a diabolét.²⁹ Egy kicsit hasonló vonást találunk Szemkeő Judit véleményének megfogalmazásában is, amely az elektronikus levelezés esetleges nyelvvalakító hatásait ecseteli:

63. A fiatalok között egyetlen új értelmet szeretnék csak megemlíteni: az elektronikus levelezést. Ez a lehetőség csodálatos eszköz: segítségével könnyen kerülhetünk kapcsolatba bárkivel a világ távoli tájain is; de romboló hatásai is vannak. Egyrészt a nemzetközi levelezésben gyakran kényszerülünk az ékezet nélküli szövegek leírására, rontva helyesírásunkat, másrészt nagy a csábítás, hogy leveleinkben minden formai és fogalmazási egyszerűsítés lehetőségét megragadjuk. A kísértésnek – bevallom – én sem állok ellen, pedig nagyon fontos lenne. Az egyszerűsített világ, a lecsupaszított nyelv lehet, hogy kényelmes, de nem ad igazi örömet, elveszítjük a szépséget, amelyről költőink szólnak, amelyre valójában mindenki vágyik. (Szemkeő 2000.)

Ebben az idézetben is megjelenik rejtve az ímélnyelv lecsupaszítottságának és a szépirodalmi nyelv gazdagságának antithesizs. Csak az érvelés sántít egy kicsit, hiszen az örömet, a műélvezetet talán mégsem az elektronikus levelezésben kellene keresni, ahogyan azt sem várja el senki, hogy a ruhaüzletek kirakatában a próbababák Michelangelo Dávidjához hasonló színvonalú egyedi műalkotások legyenek.

Az ominatio nemcsak a rémképek direkt megidézése által valósulhat meg, hanem közvetve is, expresszív stílusesszközök használatával. Erre volt példa a 61. szemelvény is. A következő idézetben Tímár György író másfajta retorikai eszközöket alkalmaz, a *mempsziszt* és a *bdelügmát*:

64. Értelmiségi elit. Újabban mind több tagja használja rosszul a belviszonyt jelentő *-ban*, *-ben* ragot. „Lépjének sürgösen *közben*”, „be-mentem a parlament*ben*” (ezzel szemben „benyújtotta a parlamentbe” – brrrr! –), „nem jár iskolában”. A jelek szerint az attól való félelem, hogy a *-ba*, *-be* helyrag eleve pórias, a *-ban*, *-ben* egyoldalú használatához kezd vezetni. Pedig nem mindegy, hogy valaki a parlamentbe jár-e, vagy a parlament*ben*, azaz benne, magában az épületben. (Tímár 2003.)

A nyelvművelői retorika eszköztárára a megvizsgált írások tanúsága szerint általában is jellemző az érzelmekre hatni akaró, expresszív kifejezőmód; nyilván ez is a cikkekből feltűnően hiányzó érvelést van hivatva helyettesíteni. Ilyen például a következő idézetben található *ekfőnévszisz*:

65. Az a tény, hogy ez az írásmód ebben a formában képernyőre kerülhet, és bárki olvashatja, aki hozzáfér számítógéphez és internethez, szomorú és elkeserítő. (Záhonyi 2001.)

Záhonyi László az elektronikus levelezésben előforduló „lazaságok” ellen fakad ki, „szóképzési, rövidítési szörnyszülöttek”-nek titulálva egyfelől az informális beszédre jellemző lazításos jelenségek kiejtés szerint leírt formáját (pl. *aszem* 'azt hiszem', *nemtom* 'nem tudom'), másfelől pedig a különféle ártatlan írásos szójátékokat – „betűjátékokat” (pl. *Mber* ~ *mber* 'ember; *műxik* 'működik'; *1-et ért* 'egyetért'; *1ütt* 'együtt'; *1xű* 'egyszerű'; *próbáld* + 'próbáld meg'; *mexűnik* 'megszűnik'). Közbevetőleg megjegyzem, hogy Balázs Géza (2003d) is lajstromba veszi az ilyen rövidítéseket, összevonásokat, s a változatosság kedvéért „agresszív”-nek nevezi őket.

Ám Záhonyi heves érzelemnyilvánításai sem tudják feledtetni az olvasóval azt a tényt, hogy cikkekből hiányzik az indoklás: mi a probléma ezekkel? Annyira rozoga volna nyelvünk építménye, hogy még a szójátékoktól is féltünk kell „épségét”? Záhonyi szerint az általa idézett példák se nem szellemesek, se nem humorosak. Lehet, hogy igaza van, olcsó poénok ezek. De mi köze ennek a nyelvhez és a nyelvműveléshez? („Nyelvművelésnek nevezük az alkalmazott nyelvtudománynak azt az ágát, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével igyekszik segíteni a nyelv egészséges fejlődését” NyKk. 1985, 349, csaknem szó szerinti idézet *A magyar nyelv értelmező szótárából*, ÉrtSz. 1961/V, 263.)

Az előzőekből hiba volna azt az általánosító következtetést levonni, hogy a nyelvműveléstől távol áll a *humor*. A megvizsgált anyagban akadnak olyan cikkek, amelyek ezt az eszközt is bevetik céljaik elérésére. Nézzünk meg egy példát!

66. Mindenkinek jó utazást kívánok, határainkon innen és túl, az indulástól a megérkezésig – de inkább autón, repülőgépen, Intercityn, mintsem velem, mert így olcsóbb ugyan, de fárasztóbb is lenne!... (Kovácsné 2003.)

Az írásban, amely az idézett mondattal zárul, Kovácsné Vermes Stefánia arra akarja rávenni az olvasókat, hogy „a közlekedés eszközhatározója”-nak ragjaként ne a megszokott *-val*, *-vel*-t használják, hanem az *-on*, *-en*, *ön*-t, „hiszen utazáskor rajta ülünk a kerékpáron, kocsin, lovon, hajón stb.” A *-val*, *-vel* rag használata a szerző szerint „inkább” társhatározói jelentést hordoz, vagyis a *kerékpárral* való utazás azt jelenti, hogy „a kerékpár kormányát fogva mellette sétálunk, vagy útipoggyászként a vonaton velünk együtt közeledik úti célunk felé”. Erre a csacskaságra utal vissza a fentebb idézett zárómondat „humoros” kiszólása.

A nyelvművelői humor árnyoldala az, hogy a megbélyegzés eszközeként is szolgál. Az előző példában is érezhető ez valamelyest, ám ennél sokkal erősebben a következőben, melynek szerzője a már többször idézett Hajdu Ferenc:

67. Olvasom, hogy a szennyezés és a pénz elfogytával szünetel a *monitoring* a Tiszán. Kicsit csodálkozom: milyen ring? Bokszküzdőtér vagy bécsi körút? Azután rájövök, hogy nem *ring*-ről, hanem *ing*-ről szól a hír. Nem az én ingemről, hanem a monitoréról. [...] De miért kell neki az ing? Ezt magyarul nem lehet megérteni, ismerni kell hozzá némileg az angol nyelv lelkivilágát. (Hajdu 2001.)

Nemcsak ez a részlet, hanem az egész cikk kitűnő példája két további retorikai eszköznek, a *hüpokriszisznek* és a *thaumasmusnak*. (A hüpokrisziszre lásd még a 49. szemelvényt!)

Amint a 26. szemelvényben láttunk, az érzelmi hozzáállás – konkrétan: a harag – nemcsak retorikai eszköz lehet a szerző számára, hanem egyenesen az olvasótól, hallgatótól elvárt, kívánatos magatartás. Ez szöges ellentétben áll a tudományban megkövetelt érzelemmentességgel, tárgyilagossággal. De most nézzünk meg egy olyan idézetet Zimányi Árpádtól, amelyben pozitív érzelmek nyilvánulnak meg!

68. Kinek ajánljuk az új kötetet? Elkoptatott frázis, hogy mindenkinek. Annak, aki elkötelezettje nyelvünk ügyének. Aki nemcsak elhasználja nyelvünket, hanem tesz is megtartásáért, ápolásáért, Aki szereti a bölcs gondolatokat. Aki szeretethiányos korunkban okos szeretetet akar tanulni. A nyelv szeretetét, amely óvó-féltő és bíráló-korholó is egyben. (Zimányi 2000.)

Az ilyen retorikával nem nehéz megnyerni az embereket: hiszen ki ne szeretné a bölcs gondolatokat, ki ne vágya szeretethiányos korunkban arra, hogy szeretetet tanulhasson? Az ajánlott könyv szakszerűségére való hivatkozással bizonyára nehezebb lenne olvasókat toborozni.

Az érzelmi töltésű kifejezőeszközök használata gyakran jár együtt egy olyan retorikai eszköz használatával, amelyet eufemisztikusan „*bombüksz*”-nek nevezhetünk. Az alábbi idézetek részletes kommentálására nincs szükség.

69. Soha nem volt ekkora szükség a nyelvi kultúra őrzésére, ápolására, terjesztésére a közös kommunikációs gondok megoldása érdekében. (Balázs 2003d.)

Balázs Géza megállapítása – bár ezt nem jelzik formális eszközök (pl. felkiáltójel) – voltaképpen *exclamatio*. A következő szemelvényben Szakonyi Károly meg is nevezi, kik az előző idézetben említett őrző-ápoló szolgálat letéteményesei:

70. Májig és mindig is a művelt ember kötelessége őrködni anyanyelvének tisztasága fölött. (Szakonyi 2003.)

Nézzünk meg most egy olyan kijelentést, szintén Szakonyi Károlytól, amely egyfajta nyelvművelő *aforizmának* is tekinthető:

71. Minden nyelv a maga törvényei szerint tud csak tisztán megmaradni. (Szakonyi 2003.)

A most következő két szemelvény kissé megtöri azt az áhítatot, amelyet az utóbbi néhány, általános kérdéseket érintő idézetet körüllegte; mindkettő azt mutatja, hogy a különféle retorikai eszközök konkrétabb nyelvi jelenségek leírása során is sikerrel alkalmazhatók.

72. Közhelyesíráson a nyilvánosság előtt megjelenő bármilyen írásos közlés helyesírását értem. Az utcai (üzlet)feliratoktól kezdve, az óriás- és szalagplakátokon, a katalógus- és reklámújságokon át a televízióban olvasható feliratokig mindenféle kommunikációs megnyilatkozást. [...] Mindezek a feliratok nagyban befolyásolják a magyar nyelv távlati épen maradását, s szoros kapcsolatban vannak a megnyilatkozó (nyelvi) igényességével. (Minya 2003a.)

Amint látjuk az idézetből, Minya Károly akadémiai nyelvművelő a közterületeken látható feliratok és a magyar nyelv távlati épen maradása között a hüperbolé eszközzel teremt kapcsolatot.

73. Legelőször arra [figyeltünk fel az informatika nyelvi hatásaival kapcsolatban], hogy az új technológia szóforradalommal jár együtt. Vagyis tömértelen idegen szó áramlik a nyelvbe (komputer, szoftver, hardver, szével, printel, e-mail stb.). (Balázs 2003d.)

A nyakra-főre használt „beáramlás” helyett, illetve mellett itt Balázs Géza leleményeként egy hatásos szinonima jelenik meg, a *szóforradalom*, amely ráadásul nem is eredendően negatív töltetű. Szintén hüperbolénak tekinthetjük.

74. Egy népet nyelve tart meg az időben. Olyan kincs ez, ami több, mint egyszerű érték. Ez maga a nép élete. (Szakonyi 2003.)

Ebben az idézetben *eulogiával* kapcsolódik össze a hüperbolé. A következő, zárszónak is beillő szemelvényben a hüperbolé és az euologia mellett *paradoxont* is (vagy inkább *móriát?*) találunk.

75. A kötetnek a magyarországi nyelvhasználatot elemző írását *Kolczonai Katalin* szerkesztette, aki egy kerekasztal-beszélgetésen négy meghívottjával közösen mérte fel a magyarországi nyelvhasználat állapotát. [...] Kolczonai Katalin szerint „inkább a nyelvünk véd meg minket, mint mi őt (...) a magyar nyelv van olyan erős, olyan ősi, olyan értéke az emberi kultúrkincsnek, hogy tőlünk függetlenül is megmarad, csak nem mindegy, hogyan éltejük tovább. (Lengyel 2003.)

Összegzés

Írásomban a „létező nyelvművelés” ismert fórumában, az *Édes Anyanyelvünk* című lap néhány évfolyamában megjelent csacskaságok egy részét adom közre. Azok a kommentárok, amelyeket az idézett csacskaságokhoz fűzök, többnyire csak a gyűjtött anyagra vonatkoznak közvetlenül, ám – amint a kiegészítésként közölt vendégszemelvényekből is látszik – nemegyszer általánosabb érvényűek. Az *Édes Anyanyelvünk* egyfajta állatorvosi ló, amelyen a mai nyelvművelés sok-sok kórsága bemutatható.³⁰ Az *Édes Anyanyelvünk* nemcsak tükrözi a nyelvművelés kórságait, hanem valamiképpen gerjeszti is; figyelemre méltó, hogy az ebben a lapban is publikáló, ill. azt is szerkesztő hivatásos nyelvészekről egészen más hangulatú nyelvművelő cikkek jelennek meg más sajtótermékekben, hallhatók a rádióban. (Példaként utalhatunk a névkonon *Édes anyanyelvünk* rádióműsorából készült válogatásra, melyben összehasonlíthatatlanul tárgyilagosabb és szakmailag korrektebb nyelvművelő és nyelvi ismeretterjesztő cikkeket lehet olvasni; lásd Kövesdy [szerk.] 2003.)

Az utóbbi egy-másfél évtizedben folytatott viták során a nyelvművelés kórságai napvilágra jöttek,³¹ úgyhogy írásom ebből a szempontból nem tartalmaz újat; ami talán újszerű, az a „földhözragadtsága”. A nyelvművelés-kritikai irodalom nyelvművelők általi fogadtatása világossá tette: az általánosságokat nagyon könnyű általánosságban „cáfolni”, s nem nehéz velük másfajta általánosságokat szembeállítani. Az egyik fél azt mondja például: a nyelvművelésnek nincs koherens elmélete, érzéketlen a nyelvi változás és változatosság iránt, s megbélyegző. A másik fél ezt válaszolja: a nyelvművelésnek igenis van koherens elmélete, régóta érzékeny a nyelvi változás és változatosság iránt, s korántsem megbélyegző. S mert a legjobb védekezés a támadás, még hozzáteszi: A társasnyelvészek azt állítják, hogy nincs is nyelvi hiba, ez pedig szélsőség. S a vita itt meg is feneklik, nem sok esély van az elmozdulásra. Az avatatlan szemlélő még akár azt is gondolhatja, hogy az igazság valahol középpűt van.

Nem ott van. S ez talán így, a hetvenöt nagyon konkrét idézetet áttanulmányozva, nyilvánvalóbbá válik az elfogulatlan olvasó számára. S van a konkrétumokra való összpontosításnak még egy előnye: remélhetőleg sikerül vele elkerülni azt, hogy megállapításaimat olyan szakemberek is magukra vegyék, akik valamiképpen kapcsolódnak a nyelvműveléshez, de annak szemléletével és módszereivel (ma már) nem (vagy egyre kevésbé) vállalnak közösséget.

Írásom, írásba foglalt hozzászólásom nem az *Édes Anyanyelvünk* című folyóiratról szól, hanem csupán az *Édes Anyanyelvünk*ben és néhány más kiadványban található csacskaságokról. Az *Édes Anyanyelvünk*ben egyébként – bár nem túl nagy számban – rendszeresen megjelennek nyelvészetiileg korrekt és amellettt érdekes írások is. Ezenkívül pedig ez a lap az anyanyelvi mozgalomnak is fóruma, ezt a feladatát pedig bizonyára jól ellátja, bár ennek megítélésére nem vagyok hivatott. Épp az anyanyelvi mozgalom érdekében lenne fontos, hogy a lapból eltűnjenek a csacskaságok, hiszen ezek nem a nyelvészeknek ártanak, hanem épp a laikus érdeklődőknek. Az *Édes Anyanyelvünk*-et a laikusok számára ajánlani ugyanaz, mint megadásra ajánlani az olyan gulyást, amely őz- és marhahúsból készült, s amelyben csak a marhahús romlott, az őzhús nem.

Hosszú hozzászólásom egyszersmind válasz is kíván lenni Pusztai Ferencnek a 2003. szeptember 30-i nyelvüvelő kerekasztalon fölített kérdésére: miért van az, hogy a nyelvüvelők és a társasnyelvészek nem tudnak egymásra találni, amikor annyi minden összeköti őket? Lehet, hogy sok minden összeköthetné őket, ám jelenleg mérhetetlen szakadék választja el a két csoportot egymástól. Ezt a szakadékot csak egyféleképpen lehet betemetni: úgy, hogy a nyelvüvelők felhagynak azzal a tevékenységgel, amely a csacskaságoknak egy ilyen színpompás gyűjteményét képes produkálni egy nyelvüvelő folyóirat néhány számában. Ez elsősorban a nyelvüvelők érdeke, hiszen tevékenységük a legújabb, korábban már idézett meghatározás szerint nem más, mint 1. az anyanyelvi műveltség terjesztése; 2. a „helyes” (adekvát, célszerű stb.) nyelvhasználat elősegítése.³² A nyelvüvelés – amint láttuk – jelenleg nemcsak az anyanyelvi műveltséget terjeszti, hanem a nyelvüvelődéssel kapcsolatos mítoszok és babonák sokaságát is; mivel pedig a nyelvüvelődésről torz képe van, nem is lehet képes a „helyes” nyelvhasználatot elősegíteni.

Ahhoz, hogy a nyelvüvelés mindkét fontos területen – a nyelvi ismeretterjesztés és a nyelvi tanácsadás területén – sikeres lehessen, meggyőződésem szerint nem vezet más út, mint az eddigi nyelvüvelői gyakorlat gyökeres fölülvizsgálata, ennek részeként pedig a laikus nyelvüvelői tevékenység megszüntetése.³³ És persze a nyelvüvelés elméleti alapjának gyökeres fölülvizsgálata. Az eddigi gyakorlat egyértelműen bizonyítja, hogy strukturalista alapállásból nem lehet sem sikeres nyelvi tanácsadó tevékenységet, sem nyelvtervezést folytatni. (A prágai iskolának ez alighanem azért sikerült mégis, mert az ő strukturalizmusuktól elválaszthatatlan volt a funkcionalizmus.) A nyelvi tanácsadás akkor lehet leginkább sikeres, ha középpontjába az elvont nyelvi rendszer helyett a konkrét beszélőt helyezi, vagyis a társasnyelvészet antropológiai irányzatára támaszkodik.

Jegyzetek

21. Ennek további bizonyítéka, hogy ugyanilyen jelentésben a magyar nyelv szlovákiai változataiban is kialakult egy hasonló kölcsönszó, a szlovák *pani* 'asszonyom' megszólítás mintájára létrehozott *panyika*.
22. Emlékezzünk csak vissza: a 28. szemelvényben az ún. terpeszkedő kifejezések „bűnlajstromát” tetézi, hogy egy részük „idegenszerűség”.
23. Meg is kapták ezért a magukét a neves 19. századi német nyelvészről, August Schleichertől: „Figyelmet érdemlő jelenség, hogy az Al-Duna mentén és tovább délnyugat felé az egymással érintkező nyelveknek olyan csoportja került együvé, amelyek, bár más-más eredetűek, abban egyeznek, hogy családjuk legromlottabb tagjai. Ezek a torzszülött sarjak a román a neo-latin, a bolgár pedig a szláv és az albán a görög nyelvcsaládban. A romlás a legészakibb nyelvben, az először említettben még kisebb mértékben mutatkozik, már inkább a közbülsőben, a bolgárban, és a déliben, az albánban ért el eredetét majdnem teljesen elhomályosító fokot.” (Idézi Balázs 1983, 10–11.) Ez a vélemény a nyelvészeti naturalizmus gondolatvilágát tükrözi, a 19. század közepén. A nyelvtudomány ezt rég túlhaladta, azonban „hála” nyelvüvelésünknek, ez a látásmód máig él.
24. Amint a szerző megjegyzi, a megkérdezettekkel külön-külön beszélgetett, így azok egymás válaszát nem befolyásolták.

25. A *maďarský* 'magyar' (mn) *maďarčina* 'magyar nyelv', *Maďar* 'magyar' (fn) és a *slovenský* 'szlovák' (mn), *slovenčina* 'szlovák nyelv', *Slovák* 'szlovák' (fn) szavak első szótagjaiból keletkezett tréfás „mozaikszó”.
26. A magyar helyesírási szabályok értelmében ez a szó egybeírandó: *kontaktuszóna*. A kötőjel megkönnyíti a szó olvasását, s így használata a szabályzat betűjével ellentétes ugyan, szellemével azonban összhangban áll, hiszen helyesírásunk egyik fő jellegzetessége az, hogy „értelemtükröző”. Hasonlóképpen célszerűbb lenne a 6. szemelvényben a *névmászavar* helyett *névmás-zavart* írni (ha már egyszer ragaszkodunk ehhez a szóhoz).
27. A kifogásolt szóval ilyesféle szövegkörnyezetben találkozott a szerző: „a szennyezés és a pénz elfogytával szünetel a *monitoring* a Tiszán”.
28. E biológiai metaforák bizonyára a 43. szemelvény kapcsán már említett nyelvészeti naturalizmusban gyökereznek, abban a felfogásban, mely szerint a nyelv élő szervezet, természeti organizmus, a nyelvészet pedig természettudomány.
29. Az érdekesség kedvéért megjegyzem: a népmese sem föltétlenül olyan „tisztá” műfaj, mint amilyenek gondolnánk. A 19. század közepén a Balkánon a népmesékben is voltak kódváltások, ami híven tükrözte a többnyelvűség széleskörű elterjedtségét ebben a régióban. (Irvine–Gal 2000, 66.)
30. Ha a biológiai metaforákhoz ragaszkodunk, akkor sokkal közelebb állunk az igazsághoz, ha a létező nyelvművelésre vonatkoztatjuk: az beteg, az van tele vadhajtással, és szorul emiatt „nyesegetésre”, s a sok csacszkodás úgy tenyészik benne, mint az elhanyagolt kertben a dudva...
31. Lásd pl. Saly–Kontra (1998) számos írását; Sándor tanulmányait (2001a, 2001b, 2003); Lanstyák–Szabó Mihály (2002) néhány írását. A problémakör határon túli vonatkozásainak rövid angol nyelvű áttekintésére lásd Kontra 1997. Lásd még Kis Tamás (szerk.).
32. Az értelmező kéziszótár 1. kiadása kiiktatta a meghatározásból a „nyelvünk egészséges fejlődésé”-re való utalást, vagyis a nyelvtervezési szándékot; megfogalmazása szerint a nyelvművelés „[a]z anyanyelvi műveltség terjesztése a nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesítése végett” (ÉKsz. 1972, 1014). A kéziszótár 2. kiadása a „nyelvi műveltség terjesztését” a *nyelvművelés* szó külön jelentésárnyalataként tartja számon. A nyelvművelés eszerint egyrészt „az anyanyelvi műveltség terjesztése”, másrészt „a nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesülését segítő szervezett tevékenység” (ÉKsz.² 2003, 990).
33. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nem akadémiai nyelvművelésnek létezik magas színvonalú válfaja is; ennek jeles képviselői közé tartozik a szlovákiai magyar Mayer Judit műfordító (lásd Mayer 1990, 2003) és a magyarországi Tótfalusi István író és műfordító (lásd Tótfalusi 1997, é. n.^o). Mayer Judit harminckét évig dolgozott szerkesztőként, több tucat könyvet szerkesztett meg, s közel negyvenet fordított magyarra. Bár az ő írásai sem mentesek a nyelvi mítoszoktól, a nyelvészeti ismeretek hiányát kitűnő nyelvérzéke ellensúlyozza, melynek köszönhetően fölfigyel a sajtótermékekben olvasott, tévében, rádióban hallott kisebb-nagyobb fogalmazásbeli botlásokra, szótévesztésekre stb. Igaz, nem tesz különbséget alkalmi „hiba” (interferenciajelenség, nyelvi újítás) és nyelvi változás közt, de mentségére legyen mondva: ezt a két nagyon különböző dolgot még az akadémiai nyelvművelés hivatásos nyelvészei is rendre összekeverik. Mivel stílusa rokonszenvesen tárgyilagos, a nyelvész olvasó könnyen megbocsátja neki az efféle melléfogásokat. Lényegében hasonlókat lehetne elmondani a magyarországi Tótfalusi Istvánról is, azzal a különbséggel, hogy ő nem mindig tud tárgyilagos maradni, ugyanakkor a szokványos nyelvművelés mellett rendkívül magas színvonalú nyelvi ismeretterjesztő tevékenységet is folytat (lásd például Tótfalusi é. n.^o, é. n.^o). Mayer Judit és Tótfalusi István példája azt mutatja, hogy a nagy tapasztalattal rendelkező nyelvi lektorok, fordítók, szerkesztők hasznos nyelvi ismeretterjesztő munkát tudnak

végezni, ám fontos volna, hogy nyelvészetileg képezzék magukat, és/vagy nyelvészekkel lektoráltassák munkáikat.

Hivatkozások:

Szakirodalom

- Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományelméleti problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Arany A. László 1939–1940/1998. A kétnyelvűség jelenségeinek pszichológiai alapjai. In: Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*, 7–31. – Eredeti megjelenése: Psychologické základy javov bilingvistických. *Linguistica Slovaca*, I–II, 39–52. Fordította Zeman László.
- Balázs János 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In: Balázs János (szerk.): *Areális nyelvészeti tanulmányok*, 7–112. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bauer, Laurie–Trudgill, Peter 1998. Introduction. In: Laurie Bauer–Peter Trudgill (szerk.): *Language Myths*, XV–XVIII. London etc., Penguin.
- ÉKsz. 1972. Juhász József et al. (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÉKsz.² 2003. Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó. (2., átdolgozott kiadás.)
- ÉrtSz. V/1961. *A magyar nyelv értelmező szótára V (Mo–S).* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Herman József–Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 32/7–8, 513–531.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások.* Budapest, Kókai Lajos.
- Irvine, Judith T.–Susan Gal 2000. Language Ideology and Linguistic Differentiation. In: Paul V. Kroskrity (szerk.): *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*, 35–83. Santa Fe, New Mexico–Oxford, School of American Research Press–James Currey.
- Kálmán László–Nádasdy Ádám 1999. *Hárompercesek a nyelvről.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2003. *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kis Tamás (szerk.): *A nyelvművelés kártékonyágáról és ármánykodásáról.* <http://dragon.klte.hu/~tkis/>
- Klaudy Kinga 1999/2002b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol/Német/Orosz fordítástechnikai példatárral.* Budapest, Scholastica.
- Kontra Miklós 1997. Hungarian Linguistic Traitors Champion the Cause of Contact Dialects. In: W. Wölck and A. de Houwer (eds.): *Recent studies in contact linguistics (Plurilingua XVIII)*, 181–187. Bonn, Dümmler.
- Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest, Osiris Kiadó.

- Kontra Miklós (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Langman, Juliet–Lanstyák István 2000. Language negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian minority. *Multilingua*, 19-1/2.
- Lanstyák István 2002a. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia köréből. In: Gyurgyik László–Kocsis Aranka (szerk.): *Társadalom – tudomány. Tanulmányok a Mercurius társadalomtudományi Kutatócsoport Műhelyéből*, 73–95. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2002b. A magyar nyelv határon túli változatai – babonák és közhelemek. In: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*, 200–211. Pozsony, Kalligram.
- Lanstyák István, megjelenés alatt. Végbement vagy elmaradt nyelvcserek nyelvi emlékei a magyar-szlovák nyelvhatáron. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás szerkezetében* című konferencia előadásából. Budapest, Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – két nyelvűség*. Pozsony, Kalligram.
- Nádasdy Ádám 1999. Létezik-e -ál igeképző? In: Kálmán László–Nádasdy Ádám 1999. *Hárompercesek a nyelvről*, 265–266. Budapest, Osiris Kiadó.
- Nádasdy Ádám 2003. *Ízlések és szabályok. Összegyűjtött nyelvészeti írások*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Sándor Klára 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika*, 45–46, 241–259.
- Sándor Klára 2001b. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*, 153–216. Szeged, JGYF Kiadó.
- Sándor Klára 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*, 381–409. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sgall, Petr (szerk.) 1964. *Cesty moderní jazykovědy. Jazykověda a automatizace*. Praha, Orbis.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálataira*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- TESZ 1970. Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II (H–Ó)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991/1998. A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. In: Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*, 15–24. Budapest, Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994/1998. Nyelvárulás és nyelvmentés: kánon vagy diskurzus. In: Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*, 252–265. Budapest, Osiris Kiadó.
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi nominalizáltságról. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*, 1040–1053. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Nyelvművelő irodalom

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Budapest, Corvina.
- Balázs Géza 2003a. A változás és a változat mint nyelvstratégiai alapkérdés. *Magyar Nyelv*, 99/3, 339–344.
- Balázs Géza 2003b. Magyar nyelvstratégiai teendők a közeljövőben. Problémafelvető vázlat az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága számára. 2003. március 2. (Kézirat.)
- Balázs Géza 2003c. Nyelvökológiai gondolatok. Elkezdődött a visszaszámlálás! *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 3.
- Balázs Géza 2003d. Milyen lesz a netm@gy@r? *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 3.
- Bárczi Géza 1956/1980. Anyanyelvünk magyarsága. In: uő: *A magyar nyelv múltja és jelene. Válogatott tanulmányok*, 469–489. Szerk. Papp László. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Bárczi Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Budapest, Gondolat.
- Bencédy József 2000. Fények és árnyak mai nyelvhasználatunk megítélésében. *Édes Anyanyelvünk*, 22/4, 8.
- Bencédy József 2003a. „Ha híven szólok, szépen szólok”. Zárzó az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny 30. országos döntőjén (Sátoraljaújhely, 2002. október 18–20.). *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 13.
- Bencédy József 2003b. Nyelvünk és mi magunk az Európai Unióban. Bencédy József. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 1., 8. o. (Az általános iskolások Szép magyar beszéd versenyének kisújszállási regionális döntőjén 2003. április 4-én elmondott beszéd szerkesztett változata.)
- Brauch Magda 1999. Közös anyanyelvünkért. *Édes Anyanyelvünk*, 21/4, 3.
- Brauch Magda 2001. Argó vagy csak szándékos durvaság? *Édes Anyanyelvünk*, 23/1, 12.
- Brauch Magda 2003a. Szépen beszélni nehéz?. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 4.
- Brauch Magda 2003b. Nyelvi illem az erdélyi magyarok között. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 11.
- Buvári Márta 2001. Szájkák. *Édes Anyanyelvünk*, 23/1, 9.
- Buvári Márta 2003. Felbillenő és értelmetlen mondatok. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 14.
- Büky László 2000. Méretes. *Édes Anyanyelvünk*, 22/1, 7.
- Deme László 2003. Ne ítéljünk hirtelen! In: Kövesdy Zsuzsa (szerk.): *Kedves hallgatóim! Válogatás a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című műsorából*, 21–22, Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Elekfi László 1980. Előszó. In: Ferenczy Géza: *Magyarán*, 5–13. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Ferenczy Géza 1980. *Magyarán*. Budapest, Tankönyvkiadó. Szerk. Elekfi László.
- Fodor István 2003a. Stílustalanság és udvariatlanság a beszélt nyelvben. *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 8.
- Fodor István 2003b. Kedves Hallgatóim! Válogatás az Édes anyanyelvünk című rádióműsorból. *Édes Anyanyelvünk*, 25/4, 14.
- Graf Rezső 2000. A mindennapok nyelvi hordalékából. *Édes Anyanyelvünk*, 22/5, 8.
- Hajdu Ferenc 2000. Vonzatok és választások. *Édes Anyanyelvünk*, 22/2, 4.

- Hajdu Ferenc 2001. Akinek nem inge. *Édes Anyanyelvünk*, 23/1, 6.
- Hajdu Ferenc 2003. Hogy úgy mondjam... *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 13.
- Jakab István 1983. *Nyelvünk és mi*. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó.
- K. G. 2003. Nyelvész-leletek, nyelv-észleletek. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 20.
- Kemény Gábor 1997. Van-e szükség Magyarországon anyanyelvi törvényre? Jegyzőkönyv a Magyar Nyelvi Bizottság 1996. május 3-i üléséről. Kemény Gábor hozzászólása. *Magyar Nyelvőr*, 121/1, 113–115.
- Komoróczy György 2000. Növelni kell a magyar nyelv tekintélyét. *Édes Anyanyelvünk*, 22/3, 10.
- Komoróczy György 2003. Az Európai Unió és a magyar nyelv. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 14.
- Kovács József 2003. Árcédulák és egyéb feliratok. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 8.
- Kovácsné Vermes Stefánia 2003. Hogyan közlekedjünk magyarul? (Emlékezésül egy kiváló magyartanárra). *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 8.
- Kövesdy Zsuzsa (szerk.) 2003. *Kedves hallgatóim! Válogatás a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című műsorából*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Láng Miklós 2003. Nincs rá magyar szó? *Édes Anyanyelvünk*, 25/1, 9.
- Lengyel Ferenc 2003. A nyelvfejlődés – sorskérdés. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 12.
- Mayer Judit 1990. *Anyanyelvi hibanapló*. Pozsony, Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Mayer Judit 2003. *Magyarosan magyarul!* Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Minya Károly 2003a. A közhelyesírásról. *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 9.
- Minya Károly 2003b. Információhomály. *Édes Anyanyelvünk*, 25/4, 6.
- Móricz Kálmán 2000. Miről szól? *Édes Anyanyelvünk*, 22/2, 12.
- NyKk. 1983–1985. Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. 1996. Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest, Auktor Könyvkiadó.
- Orbán Viktor 2000. Ünnepi köszöntő a magyar nyelv hetének országos megnyitónepségén (Debrecen, 2000. április 21.). *Édes Anyanyelvünk*, 22/3, 1.
- Orosz Tamás 2000. A hétköznapok nyelvi hibái, érdekességei. *Édes Anyanyelvünk*, 22/5, melléklet 4.
- Pásztor Emil 2003. A sesegésről. *Édes Anyanyelvünk*, 25/4, 9.
- Rácz Endre 1987. A mai magyar nyelv változásai. *Magyar Nyelv*, 83, 1–7.
- Regős Sándor 2003. Vau! *Édes Anyanyelvünk*, 25/2, 14.
- Szakonyi Károly 2003. Egy népet nyelve tart meg az időben. Ünnepi köszöntő a Kazinczy-verseny országos döntőjének megnyitóján. (Győr, 2003. április 25.) *Édes Anyanyelvünk*, 25/4, 13.
- Szemkeő Judit 2000. „A szeretet elhalála minden nyelvromlás igazi gyökere.” Köszöntő a Középiszólások 35. Kazinczy-versenyén. *Édes Anyanyelvünk*, 22/4, 11.
- Szepesy Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest, Gondolat.
- Tímár György 2003. Egy író dörmögéseiből. *Édes Anyanyelvünk*, 25/3, 7.
- Tótfalusi István 1997. *Magyar nyelvhelyességi kézisztár A-tól Z-ig*. Budapest, Mérényi Könyvkiadó.
- Tótfalusi István é. n.^a *Kis magyar nyelvklinika*. Anno Kiadó.
- Tótfalusi István é. n.^b *Magyar szótörténeti szótár*. Anno Kiadó.

Tótfalusi István é. n.^o *Idegen szavaink etimológiai szótára*. Anno Kiadó.

Vezényi Pál 2000. Pontosabban! *Édes Anyanyelvünk*, 22/5, 10.

Vígh Erika 2000. Menet közben. *Édes Anyanyelvünk*, 22/5, 9.

Wacha Balázs 2000. *Édes Anyanyelvünk*, 22/2, 16.

Záhonyi László 2001. Internetes levelezés. *Édes Anyanyelvünk*, 23/1, 12.

Zimányi Árpád 2000. A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről. *Édes Anyanyelvünk*, 22/4, 15.

István Lanstyák

“Tommy-rot” in language cultivation literature (II. part)

The author deals with various examples of language myths and other unscholarly statements concerning linguistic matters as well as with the stigmatization of non-standard linguistic features and their users. Most of his examples come from the articles on language cultivation published in the periodical called *Édes Anyanyelvünk* (Our Sweet Mother Tongue). Most of the authors of these articles are laymen engaged in language cultivation activities, but some of them are professional linguists who work at the Linguistic Institute of the Hungarian Academy of Sciences or teach at renowned universities, nevertheless consider themselves also language cultivators. The author of the present paper comments the “tommy-rot” in language cultivation literature mostly from sociolinguistic point of view. He concludes that “language cultivation” should limit itself to popularizing linguistic knowledge and giving counsels in matters of language use and these linguistic services should be provided solely by well-trained professional linguists.